

Розділ 6

Матеріали Круглого столу “Український визвольний рух, політичні репресії та проблеми націєтворення”

Віктор Гудзь, Віталій Гудзь

Помилка влади чи геноцид: визначення характеру голоду 1932–1933 рр. в УРСР у сучасній історіографії

У статті розглядається необхідність адекватної оцінки історії України, здобутків її народу, повного інформування міжнародної громадськості про тяжкі втрати України, коли від злочинної, геноцидної політики більшовиків загинув кожний п'ятий українець.

The necessity of the appropriate evaluation of the Ukrainian history, achievements of its people, full informing of international community about hard losses of Ukraine by the destruction of every fifth Ukrainian because of criminal, genocidal policy of the bolsheviks are examined in the article.

За даними Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького, яка разом з Інститутом історії України та Фундацією українознавчих студій Австралії оприлюднила бібліографічний покажчик публікацій про голодомор 1932–1933 років, за відомостями подібного покажчика, виданого в Ужгороді в 2004 р., а також за підрахунками професора Ярослава Калакури, в період з 1932-го по 2007 р. в Україні і світі опубліковано понад 13 тис. документальних збірників, колективних та індивідуальних монографій, дисертаційних робіт, наукових і газетних статей, матеріалів міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференцій, навчальних посібників, публіцистичних творів, спогадів очевидців, статей українознавчого характеру. З них близько 5 тис. публікацій є науковими або науково-популярними [9]. Ще кілька тисяч публікацій вишло у світ за 2007–2009 рр., коли з ініціативи Президента України була розгорнута широка кампанія по відновленню історичної пам'яті про найбільшу за тисячоліття трагедію народу.

Таким чином, жодна подія світової історії не викликала за останні три десятиліття такого пильного інтересу дослідників, як голодомор в Україні. Ця обставина диктує необхідність історіографічного осмислення проблеми голодомору як історичного явища, тобто комплексного аналізу наукових здобутків, сучасного стану її дослідження в цілому і окремих питань, у тому числі таких, як характер і причини голоду. Актуальність такої постановки проблеми зумовлюється тим, що вона ще недостатньо вивчена з історіографічних позицій. Маємо лише декілька стислих оглядів літератури С. Кульчицького, Р. Пирого, В. Марочка, М. Дорошка, О. Веселової, а також історіографічні статті В. Савельєва, Я. Калакури, П. Ящука, В. Калініченка Є. Яценко, В. Гудзя та регіональні огляди, в яких простежені окремі напрями й результати досліджень цієї теми. Монографії і дисертації з історіографії теми взагалі відсутні. Тож мета даної статті – на основі аналізу висновків міжнародних комісій та публікацій провідних вітчизняних і зарубіжних дослідників голоду в УРСР 1932–1933 рр. показати стан вивчення характеру голодомору і навести докази наявності геноциду комуністичної влади щодо українських селян.

На сьогодні у світі утворилося дві групи науковців, що мають різні думки щодо причин і характеристики голоду: одні, визнаючи штучний характер голоду, класифікують його як наслідок помилок загалом правильного курсу КПРС на колективізацію та індустріалізацію, модернізацію всієї країни. Інші відзначають специфіку голодомору на Україні та українських регіонах Росії як етногеноциду з ме-

тою не допустити виходу УРСР з Радянського Союзу. Наприклад, провідний російський фахівець з історії голоду 30-х років В. В. Кондрашин безапеляційно заявляє: «Невозможно подтвердить на документальном уровне, что политика Сталина и его окружения в 1932–1933 годы была нацелена на то, чтобы уничтожить украинский народ или его часть. В огромном комплексе документальных и иных источников на эту тему нет ни одного прямого подтверждения этому тезису, что делает саму постановку вопроса о «геноциде», на наш взгляд, просто абсурдной. Между тем, связь индустриализации и голода очевидна, поскольку связана с голодным экспортом... В 1930–1933 гг. из СССР было вывезено почти 13 млн. тонн зерна, отсюда и масштабы трагедии в зернопроизводящих районах» [10].

Йому вторить Андрій Марчук: «Собственно Украинская ССР пострадала не потому, что там жили украинцы, а только потому, что была главной житницей Советского Союза» [13]. Ще далі, аж до виправдання організаторів голодомору, йде Сергій Міронін: «Итак, прямой вины Сталина и ЦК ВКП(б) в событиях 2-й половины 1932 г. – 1-й половины 1933 г. не прослеживается. Косвенная вина, конечно же, присутствует – не так считали урожай, не те руководители сидели в местных (и не только) органах власти, допустили разворовывание зерна и массовый забой рабочего скота, не смогли оставшийся у крестьян хлеб изъять и разделить поровну на всех... Голод вызван страшным неурожаем... Неурожай был вызван не засухой, а неблагоприятным сочетанием ряда природных и человеческих факторов» [15].

Сучасний американський дослідник Марк Таугер також заперечує цілеспрямований характер голодомору, але пояснює його причину пропорційно обернено до думки Віктора Кондрашина: «Суровость и географический масштаб голода, резкое сокращение объемов экспорта в 1932–1933 гг., потребность в семенах, и хаос, царивший в Советском Союзе в те времена – все эти факторы подводят нас к выводу о том, что даже полное прекращение экспортных поставок было бы недостаточным инструментом для предотвращения голода. В такой ситуации трудно согласиться с версией о том, что голод стал результатом хлебозаготовок 1932 года и сознательным актом геноцида. Именно низкий урожай 1932 года привел к неизбежности голода» [20]. Ще далі у запереченні доказів геноциду українських селян зайшов американський журналіст Дж. Коплон. На його думку, гіперболізація національних аспектів проблеми насильницької колективізації і голоду у працях окремих представників «української нерадянської»

історіографії була підпорядкована суто політичним цілям: «Поєднавшись зі старою націоналістичною «уткою» про «жидобільшовизм», голодологія допомагала виправдовувати антисемітизм, колабораціонізм і навіть геноцид» [22].

Очевидно, не варто і коментувати нині вислів Дж. Коплона, а от викачка зерна з України у 1931–1933 рр. безперечно відіграла свою роль у розпаленні полум'я голодомору. Щодо твердження М. Таугера про низький урожай 1932 р., то варто звернути увагу на аргументи Б. Осадчука, наведені В. Піскуном: «Розглядаючи причини голоду, Б. Осадчук зазначає, що колективний спосіб господарювання зовсім не притаманний українцям. Колгоспи не були готові до таких змін ні організаційно, ні технічно, що потягло за собою великі втрати при збиранні врожаю, які сягали 30–40 %» [17, 266; 24, 132–133]. Крім того, не забуваймо, що пропадав ще й зібраний хліб, нерідко зсипаний під відкритим небом, та про зерно, перероблене спиртзаводами. Отже, існував комплекс чинників, котрий, як на нас, не заперечує факту геноциду.

Одним із перших в Європі у вересні 1951 р. обґрунтував свої докази продуманості і підготовленості Кремлем українського геноциду П. Маляр. Його стаття надрукована в часописі «Українські вісті», що виходив у Новому Ульмі. Він вказує на відверто завищений для України план хлібозаготівель, на введення «законом про 5 колосків» кари за збір колосків навіть після зняття врожаю, на збройну охорону хлібосховищ, причому, як ніколи до і після цього, із собаками, на відбирання у 1932–1933 рр. у людей навіть спеченого хліба, на відсутність голоду на російських етнічних теренах тощо. Висновок дослідника категоричний: «Щоб винищити українську націю, підтяти українські сили в корені, і був організований голод – всеохоплюючий терор і тотальне народовбивство в Україні» [12].

Вагомий внесок у розробку історії України між двома світовими війнами і, зокрема, голодоморів вніс український канадець, свідок голодомору на Полтавщині Дмитро Соловей. Він прийшов до висновку, що «...голод 1932–1933 рр. був пляново підготовлений і здійснений в цілковито задовільних природніх умовах, і що основна мета його запровадження (як і дикунські перед тим методи «розкуркулювання») була – терор і помста українському непокірному народові...» [19, 179–180].

Намагання західної української діаспори привернути увагу Заходу до голодомору здобули успіх тільки на початку 80-х років. У 1983 р. у Монреалі проведено першу міжнародну наукову конференцію з проблем голоду «Голод-геноцид – 1933» за участю відомих науковців Європи і Америки. Кілька доповідей учасників конференції було опубліковано в спеціальному збірнику. На визнання факту комуністичного голодомору на Заході вплинув також документальний фільм «Жива розпачу», створений 1984 р. за ініціативи Комітету дослідження українського голодомору в Торонто (нині – Українсько-канадський дослідчодокументаційний центр). Стрічка отримала дев'ять нагород на міжнародних фестивалях, демонструвалася провідними телеканалами Канади, США та інших країн.

1985 року на вимогу української громади США утворено «Комісію Конгресу США у справі голоду на Україні» (Далі – «Комісія») на чолі із фахівцем з української радянської історії, професором Джеймсом Мейсом. В ході роботи «Комісії» було заслухано понад 600 свідків, знайдено і опубліковано сотні документів, в тому числі свідчення 179 очевидців голоду. Ось уривки з одного із документів, оприлюднених «Комісією»: «Земля України обезлюдніла», –

повідомляє італійський консул Сержіо Граденіго у Харкові у своєму звіті від 31 травня 1933 р. про подорож на літаку з Харкова до Одеси і назад. Серед мотивів організації голоду «московським урядом» на Україні, Кубані і Середньому Поволжі дипломат виділяє потребу влади у «денаціоналізації території... задля єдності імперії». Він робить висновок про сплановану заміну «етнографічного матеріалу» в Україні з українського на російський [25, 222–223]. Системний і зважений підхід до фактів дозволив експертам «Комісії» зробити остаточний висновок про голод 1932–1933 рр., як сталінський комуністичний геноцид проти українського народу [25, VII].

Заслуговує уваги і робота у 1988 р. в Торонто Міжнародної комісії з розслідування голоду на Україні 1932–1933 років, куди увійшли найбільш авторитетні фахівці світу з міжнародного права. Правнича комісія використала всі групи наявних історичних джерел: свідчення очевидців, публікації західної преси, дипломатичні джерела, радянські джерела, праці учених. На підставі їх вивчення зроблено висновок щодо тривалості голоду, його території і кількості жертв. Закінчуються висновки характерно і однозначно: «Усі факти, які були надані Комісії, засвідчують, що Сталін та його прибічники намагались максимально використати голод і покінчили з ним, як тільки він прислужився. Комісія дотримується думки, що радянська влада добровільно використала голод для успіху своєї політики денаціоналізації» [23, 29].

Ці висновки підтверджуються провідними дослідниками голоду 1932–1933 рр. України і світу. Ось точка зору професора Джеймса Мейса: «Сталін, Каганович, Постишев і інші запланували у Москві знищення українського селянства як свідомої національної верстви і безпощадно здійснили це на Україні в 1932–1933 рр. засобом штучного голоду...» [2, 1257]. Відповідно розмірковує і автор першої аналітичної монографії про український голодомор Роберт Конквест: «голд запланувала Москва для винищення українського селянства як національного бастиону. Українських селян нищили не тому, що були селянами, але тому, що були українцями-селянами» [2, 1257]. У виступі Алена Безансона 4 червня 1983 р. біля пам'ятника Тарасу Шевченку в Парижі відзначалося: «сознательное политическое решение, принятое Сталиным и его приспешниками: политически разгромить крестьянство, разбить национальную целостность Украины... Это непрерывный геноцид, кульминация которого пришлась на 1932–1933 гг.; он возобновился после войны и продолжается и поныне» [1, 12].

Що стосується вітчизняних дослідників, то на четвертому історіографічному етапі вивчення теми, що почався після здобуття незалежності України, і особливо в останні три роки провідними дослідниками теми (С. Кульчицький, В. Марочко, Ю. Шаповал, В. Сергійчук, Ю. Мицик та ін.) термін «геноцид» визнається цілком адекватним для визначення характеру голоду 1932–1933 рр. на Україні. Адже за кількістю жертв – 7 млн. – він є найбільшим в історії. Характерною є назва однієї із останніх монографій Станіслава Кульчицького: «Голодомор 1932–1933 років як геноцид: труднощі усвідомлення» [11], якою народовбивче спрямування голоду утверджується як доконаний науковий факт, котрий однак ще не став достатньо усвідомленим суспільністю. Між тим, як зазначив професор Андреа Граціозі (Італія): «Без усеосяжного розуміння великого голоду розуміння подій ХХ сторіччя в Європі просто не мало б сенсу» [5, 7].

Отже, можна виділити дві групи авторів за їх визначенням причин і характеристики голоду. Одні, визнаючи штучний характер голоду, класифікують його як наслідок загальної соціально-економічної політики КПРС, спрямованої на прискорену колективізацію, індустріалізацію і повернення до військово-комуністичних методів управління, і обстоюють версію загальнодержавних спонук влади до посилення хлібозаготівель. Інші відзначають специфіку голодомору на Україні та українських регіонах Росії як етногеноциду, внаслідок намагання Кремля покінчити не лише з куркульством, а й з носіями української національної свідомості.

На наш погляд, мають рацію автори, які дотримуються характеристики голоду як геноциду. Адже ніхто не може заперечити, що саме Україна була переведена на режим «чорної дошки» – оточена загороджувальними загонами внутрішніх військ, що саме в УРСР були введені внутрішні паспорти і на втікачів звідси робилися облави, що саме до українців УРСР і Північного Кавказу застосовувалися натуральні штрафи, тобто ревізії всього продовольства, що саме в розпал голоду – 14 грудня 1932 р. – вийшла секретна постанова ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР, у якій поєднувалися завдання посилення хлібозаготівель в Україні, на Північному Кавказі і згортання українізації.

Нарешті, спланованість голоду засвідчують визнання самих комуністичних верховодів – Й. Сталіна, П. Постишева С. Косіора, Л. Кагановича, М. Хатаєвича та ін. [6, 252–253; 4]. В той час, коли голод лютував по всій Україні, за дорученням першого секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора 9 лютого членам Політбюро розіслали «Довідку про мнимої голод з метою боротьби проти хлібозаготівель». А 15 березня 1933 р. С. Косіор, доповідаючи ЦК ВКП(б) про підготовку до весняної сівби, писав: «То, что голодание не научило еще очень многих колхозников уму-разуму, показывает неудовлетворительная подготовка к севу как раз в наиболее неблагоприятных районах» [3, 443, д. № 188]. Ця фраза пояснює ставлення парткерівництва до «неіснуючого» голоду: голод був потрібен для того, щоб навчити українських колгоспників «уму-разуму», і з ним з самого початку ніхто не збирався боротися. Про національну спрямованість голоду свідчить також масове переселення режимом у спустошені голодомором українські села російських переселенців. Очевидно, справді йшла помічена ще С. Граденіго «заміна етнографічного матеріалу» [4, 7].

Незалежна Міжнародна Комісія – Трибунал із розслідування голоду в Україні в 1932–33 рр. визнала голод Актом Геноциду проти українського народу, який стався внаслідок: а) стягування зернових податків, б) колективізації, в) акції проти куркулів, г) акції протинаціональної [8, 180, 184]. Такими ж чіткими є оприлюднені у 1990 р. результати кількарічної роботи Комісії Конгресу США з вивчення голодомору в Україні в 1932–1933 роках. Їх наводить, зокрема, Б. Федорак: «Висновок перший. Й. Сталін і його оточення здійснили геноцид українців у 1932–1933 рр. Висновок другий. Американський уряд мав достатню та вчасну інформацію про голодомор, але не зробив жодних кроків для полегшення ситуації. Навпаки, Адміністрація США офіційно визнала радянський уряд відразу ж після голодомору» [20, 8–9].

Тому прогресивною світовою громадськістю робляться спроби запобігти повторенню подібних ситуацій. Показовим є звернення відомих вчених – учасників Міжнарод-

ного наукового конгресу «Голодомор і смерть землі в Україні 1932–1933 рр.», що проводився у 2003 р. в Італії, до Президента Європейської комісії, керівництва Італійської республіки щодо визнання Голодомору 1932–1933 років геноцидом проти українського народу [18, 7].

До визнання цієї тези у рік 70-річчя голоду ООН (за винятком 26 країн) виявилася ще не готовою. Заступник директора Інституту історії НАН України С. Кульчицький у День скорботи 15 листопада 2003 року констатував: «Ми не досягли головного – визнання голоду світовою громадськістю геноцидом. У документах ООН говориться, що то був жахливий злочин авторитарного режиму. Все улирається в позицію Росії» [7, 1]. Дійсно, політику Росії, як і автори сучасних російських підручників з історії питання голоду, розуміє лише в контексті колективізації та неврожаю [16, 368]. Ситуація у світі мало змінилася і після визнання у 2006 р. геноциду Верховною Радою України.

Це заважає адекватній оцінці України, її народу на міжнародній арені і перешкоджає українській нації подолати комплекс меншовартості, покінчити із радянськими стереотипами, впевнено стати на шлях демократії. Отже, питання, поставлене Володимиром Микулою у його виступі в Нью-Йорку «60-та річниця Великого Голоду», – «А чи знає світ про тяжкі втрати України, коли від злочинної, геноцидної політики большевицької Москви загинув кожний п'ятий українець в Українській Советській Соціалістичній Республіці?» [14, 8] – залишається риторичним і актуальним.

1. *Безансон А.* Умирающие надеются, что будущие поколения узнают о том, что случилось // Русская мысль. – 1983. – № 3471. – 13 июня.
2. *Визвольний шлях.* – 1988. – Кн. 10 (487).
3. *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. Упорядники / Р. Я. Пиріг та ін.* – К.: Вид. політ. літератури України, 1990. – 607 с.
4. *Граденіго С.* Звіт Консула Італії в Харкові від 31 серпня 1933 р. // Куліш А. Книга пам'яті українців. – Полтава, 1999.
5. *Граціозі Андреа.* Наслідки й уроки великого голоду // Слово Просвіти. – 2003. – Ч. 46 (214).
6. *Гудзь В. В.* Історія України. – К., 2003.
7. *Даленко Анатолій.* «Ми не досягли головного...» // Слово Просвіти. – 2003. – Ч. 47 (215).
8. *Звіт-Резюме Міжнародної Комісії Розслідування Голоду в Україні в 1932–33 рр.* // Душею завжди з Україною. Збірник. – К.; Торонто, 2003.
9. *Калакура Ярослав.* Українознавчий погляд на голодомор 1932–1933 років як геноцид українського народу <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1209>.
10. *Кондрашин В. В.* Был ли голод 1932–1933 в Украине «геноцидом украинского народа»? Ответ С. В. Кульчицкому // День. – № 96, вторник, 3 июня 2008 г.
11. *Кульчицький Станіслав.* Голодомор 1932–1933 років як геноцид: труднощі усвідомлення. – К., 2008. – 424 с.
12. *Маляр Павло.* Голод на Україні в 1932–33 рр. // Українські вісті. – 1951. – Ч. 74.
13. *Марчуков А.* Голод 1932–1933 г. или «геноцид украинцев»? <http://www.regnum.ru/news/748191.html>.
14. *Микула Володимир.* 60-та річниця Великого Голоду. Доповідь, виголошена на Сумській Оселі в Елленвіл, Н. Й. 3–4 липня 1993 р., – Вісник – The Gerald. – 1993. – Ч. 1–2.
15. *Миронин С.* Кто виновен в голоде 30-х? <http://www.contr-tv.ru/common/2167/>.
16. *Орлов А. С., Георгиев В. А., Георгиева Н. Г., Сивохина Т. А.* История России. Изд. 2-е, перераб. и доп. – М., 2001.
17. *Піскуп Валентина.* Українська політична еміграція і голодомори // Три голодомори в Україні в ХХ ст.: погляд із сьогодення. Матеріали Міжнародної наукової конференції. – К., 2003. – С. 252–268.
18. *Слово Просвіти.* – 2003. – Ч. 46 (214).
19. *Соловей Дмитро.* Голгота України. – Дрогобич, 1993. – 288 с.
20. *Таугер Марк.* Урожай 1932 года и голод 1933 года. <http://strateger.net/M-Tauger-the-32-Harvest-and-the-Soviet-Famine-of-1932-1933-Holodomor-in-Ukraine>.
21. *Федорак Богдан.* Привітальне слово до учасників Міжнародної конференції // Три голодомори в Україні в ХХ ст.: погляд із сьогодення. Матеріали Міжнародної наукової конференції. – К., 2003. – С. 8–9.
22. *Sorlon J.* In Search of a Soviet Holocaust: A 55-Year-Old Famine Feeds The Right // Village Voice. – 1988. – January 12.
23. *International Commission of Inquiry into the 1932–33 Famine in Ukraine: The Final Report.* – 1990.
24. *Osadcuk Bogdan.* 50-та Rocznicza Wielkiego Glodu na Ukrainie // Zeszyty Historyczne. – 1983. – Z. 66. – S. 132–133.
25. *Report to Congress of The Comission on The Ukraine Famine.* – Washington, 1990.